BYSTRY (*152*) *ai*

comp i sup (*4 + 1*) bystrszy (*3*), (nå)bystrz(e)jszy (*2*); bystrszy *RejWiz*, *Mącz*, *GórnDworz*, (nå)bystrz(e)jszy *RejZwierz*, *ModrzBaz*.

sg m N bystry, bystrszy, bystrz(e)jszy (*11*). ◊ *G* bystrégo, bystrsz(e)go (*12*); -égo (*1*), -(e)go (*11*). ◊ *D* bystrému (*2*); -ému (*1*), -(e)mu (*1*). ◊ *A* bystry (*1*), bystr(e)go (*1*). ◊ *I* bystrym (*3*). ◊ *L* bystrym (*3*). ◊ *f N* bystrå, bystrszå (*18*); -å (*16*), -(a) (*2*). ◊ *G* bystr(e)j (*10*). ◊ *D* bystr(e)j (*3*). ◊ *A* bystrą (*10*). ◊ *I* bystrą (*1*). ◊ *L* bystréj (*7*); -éj (*2*), -(e)j (*5*). ◊ *n N* bystré, nåbystrz(e)jsz(e) (*4*); -é (*1*), -(e) (*3*). ◊ *G* bystrégo (*1*). ◊ *A* bystré (*7*); -é (*3*), -(e) (*4*). ◊ *I* bystrym (*2*) *KochMRot*, *KlonFlis*, bystr(e)m (*2*) *GrzegRóżn*, *GórnDworz*. ◊ *L* bystrym (*2*). ◊ *pl N m pers* bystrzy (*1*), *subst* bystré (*11*); -é (*4*), -(e) (*7*). ◊ *G* bystrych (*10*). ◊ *D* bystrym (*3*). ◊ *A m an* bystré (*5*); -é (*1*), -(e) (*4*). *subst* bystré (*11*); -é (*4*), -(e) (*7*). ◊ *I m* bystrémi (*3*) *GórnDworz*, *KochFr*, *KmitaSpit*, bystrymi (*2*) *NiemObr*, *PowodPr*; -émi (*1*), -(e)mi (*2*). *f* bystrymi (*1*) *KochPhaen*. *n* bystr(e)mi (*1*) *SkarKaz*. ◊ *L* bystrych (*4*).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVII – XVIII w*.

1. *Poruszający się szybko*, *szybki*, *prędki*; *zdolny do szybkiego poruszania się*, *ruchliwy*; *rapidus*, *torrens Mącz*, *Cn*; *praecipitans*, *rapax*, *violens*, *violentus Cn* (*93*) : Celeritas rapida, Byſtra prędkość. *Mącz* 346a; Rapidus, Prędki, byſtry. *Mącz* 346a; Torens, Bárzy/ prędki/ byſtri/ pędem wielkim ydąci. *Mącz* 459d, 2b, 459d; Záś ná ich oboz byſtrym vderzyli pędem *StryjKron* 642; Nie záwżdy byſtré wiátry morzá przedymáią *KochEpit* A2; Z nowu mocą Pigmei przypádli w obozy/ Y z dźiały/ y z procámi/ y z byſtremi wozy. *KmitaSpit* Cv, B2, C5.

a. *O wodzie lub innej cieczy*: *bieżący*, *szybko płynący*, *wartki*; *mający silny prąd*; *będący w nieustannym ruchu*; *falujący*; *wzburzony* (*66*) : *MycPrz* II A; kędy Mikuliná Cérkiew ſtoi/ á pod nię byſtra płynie Dźwiná. *KochJez* B3; *KochFr* 52; *KlonŻal* A4v, B2; *KochPam* 87; Rapiditas – Biſtra prętkoſcz, na wodzię. *Calep* 895a; Zorawie zá koláná we krwi byſtrey brodzą *KmitaSpit* C5; *KlonFlis* G4, H.

Wyrażenia: »bystra (-y, -e) rzeka, woda, morze, strumień, potok« [*szyk 38* : *14*] (*23* : *17* : *6* : *4* : *2*): *FalZioł* IV 45a, 45b; *MiechGlab* 42; Z byſtrey wody [*De torrente*] na drodze będzie pił *WróbŻołt* 109/7, 73/15; *RejPs* 109, 114v, 124, 192v; Ná ten cżás y byſtry ſtrumień obfitą krwią opłynie. *LubPs* Z3v, L4, M3v *marg*, O3v [*2 r.*], Z4 [*2 r.*], cc4v; *RejWiz* 10v; *KochZuz* A2; *RejZwierz* 130; *BibRadz* 276 *marg*, *Ps* 74/15; *BielKron* 181v, 282v, 283; *GrzegRóżn* N4v; *RejZwierc* 171v; *Strum* O3; W Byſtrey wodzye Zdereczki ty rybki pływáią *PaprPan* L3; Vnioſł [*Helenę*] od mężá/ y przez byſtre morze Do Troiáńſkiego miáſtá przyprowádził. *KochOdpr* A3v; á z ſkáły Zdróy wyſtrzelił/ y byſtré ſtrumienie wezbrały *KochPs* 115, 94 [*2 r.*], 118, 173; cżás bieży á iáko wodá w byſtrey rzece vćieka *SkarŻyw* 4, 312, 334; *KochPhaen* 20; *KochPieś* 32, 35; *PudłFr* 22; *KochProp* 6; *ZawJeft* 8, 19; niech płynie pod dwor rzeká w pewnych brzegach záwárta/ byſtra/ przezorna/ ſproſtowána. *GostGospPon* 170; *LatHar* +3; *PowodPr* 25; *KlonFlis* A4, C2v, E2; *SapEpit* [B2]v.

W przen (*4*) : Miłośierną rękę ſwoię z wyſoká ściągnął/ A mnie z pośrzodká powodźi byſtrych wyćiągnął. *KochPs* 24; Ten dźiw morzki [*wieloryb*] pod Skopem ieſt/ y pod Rybámi/ Nád byſtrymi niebieſkich odnogi drógámi. *KochPhaen* 14; Gdym ſię był máło w ſzcześiu [*!*] począł [*!*] vczyć pływáć. Więdzem tráfił ná byſtre co mię ták porwáło *CzahTr* Cv; Brdá ſobą Wiſłę wſpiera ná pułnocy/ Iuż

w xieńcu będąc czuie ſię ná mocy. Dogadza mátka choćia ſtárſza corze/ w byſtrym vporze. *KlonFlis* G2v.

b. *O zwierzętach*: *szybko biegnący*, *lecący*, *pędzący*, *rączy*; *śmigły*; *zwinny*; *alacer*, *incicur*, *praerapidus*, *rapidus Cn* (*9*) : Obroń mię byſtrym źwiérzóm iednorogim. *KochPs* 31; Ieſzcże po Orły byſtre poſłano ná gory *KmitaSpit* B, B3v, C.

Wyrażenie: »bystry koń« (*4*): Nuż wy też co ſie w byſtrych koniech [*nitentes asinos Iudic* 5/10] zacnie kochacie *LubPs* gg6v; Rycerze byſtre konie roſpuśćili *KochSz* B3; *KochPieś* 34; *CzahTr* F4.

W przen (*1*) : Nieśmiał ſye tám wychylić z byſtrégo Sokołá [*zamku zwanego Sokół*] Możny Hetman Szeremet *KochJez* A4v.

c. *O oczach*: *ostro*, *daleko*, *dobrze widzące*, *spostrzegawcze*, *badawcze*, *przenikliwe*; *acer et acutus oculus Cn* (*8*) :

Wyrażenie: »bystre oczy (*a*. oko)« (*5*): *WitosłLut* A3v; Lepiey widźi młody z młodemi y byſtremi oczymá: niżli ſtáry z wypátrzonymi. *SkarKaz* 549b, 514b; Gdym napiérwéy wrzućiłá ſwoie byſtré oczy Ná tego to młodźieńcá/ záraz ogiéń ſkoczy w ſerce mé *GosłCast* 49; *KlonFlis* E3.

W przen (*3*) :

Wyrażenie: »bystre oko« (*3*): *GórnDworz* L7v, V8; BOgáctwo iedźie [...] Córká iéy pycha śiedźi przed nią z byſtrym okiém *KochMRot* Cv.

Zwroty: »doglądać [*czego*] bystrem okiem« (*1*): Ktemu też ma być oſtrożnieyſzą/ doglądáiąc tego byſtrem okiem/ áby o niey zle nie mowiono *GórnDworz* V8.

»mieć bystre oko [*na co*]« (*1*): A ták trzebá ták ná to/ iáko ná káżdą iną rzecż/ mieć byſtre oko *GórnDworz* L7v.

2. *Szybko się orientujący*, *pojętny*, *inteligentny*; *roztropny*, *mający umysł żywy*, *ruchliwy*; *przewidujący*, *sprytny*; *mądry*; *perspicax*, *sagax Calep Cn*; *acer Mącz*, *Cn*; *callidus Calep*; *acutus*, *peracer*, *praesagax*, *solers Cn* (*16*) : Potym żeby był rozrywki ná rzeczy wſzelákie byſtrey/ ktemu ſpráwnym/ dzielnym *GórnDworz* Ii2; *Calep* 791b; *KmitaSpit* C4v.

Wyrażenie: »bystry rozum« [*szyk 8* : *4*] (*12*): *RejKup* Ev; iż kto ciáłá ſubtylnieyſzego/ ten y rozumu byſtrſzego być muśi, *GórnDworz* X6, F8v, I2, M5, N8, P7 (*9*); Callidus – Chitry, biſtrego rozumu. *Calep* 152b, 937b.

Szereg: »prędki a bystry« (*1*): To [...] rodzi ſie z rzeczy dobrey/ tho ieſt s prędkiego á byſtrego rozumu *GórnDworz* X8v.

W przen (*1*) : Vdátnych wierſzopiſow námięniáć [*!*] nietrzebá/ Bo ći ſwą byſtrą cnotą wdrą ſię y do Niebá. *RybGęśli* D3v.

3. *Pochopny*, *zapalczywy*, *popędliwy*, *porywczy*, *nieopanowany*, *niepohamowany*, *przesadny*, *nieumiarkowany*, *zuchwały*, *gwałtowny*; *lekkomyślny*; *ferox*, *immansvetus*, *indomabilis*, *indomitus*, *intractabilis*, *intractatus*, *violentus*, *Cn* (*42*) : Widząc iáko byſtry ſwiát co dáley to gorzey/ Mieſza ſie *RejWiz* 33; *KochZuz* A2v; *RejZwierz* aa4, 129; A częſto byſtrym [*w ubiorze*] názbyt/ ále nigdy ſkromnym. *Prot* B2; iſz w człowieku [...] Ieſt byſtra popędliwoſć/ ieſt żądza nieſyta. *KochSat* B4v; ták pożądliwośći byſtre [*exultantes*] pracámi y poſty byváią hámováne *ModrzBaz* 10v, 6; *KochPs* 83; ták rzecż ieſt nie łácna/ wolą ludzką/ byſtrą/ táiemną/ á chytrą/ vwięzić. *SkarŻyw* 312; aby

X.K. tey iego rády byſtrey nie poświádcżáli/ ále ráczey z tego ſtrofováli *NiemObr* 20; *GrabowSet* C4; *CiekPotr* 20; *CzahTr* C4.

Wyrażenia: »bystry (-a) rozum(-ek), myśl« [*szyk 7* : *1*] (*6* : *2*): ábyſmy rozumki ſwé byſtré/ boiáźnią Bożą itéż poſłuſzeńſtwem Kośćiołá iego króćili *OrzQuin* 04; Nie rozumieyże temu ábyć [...] Duch s. miał gánić powſcięgliwość buynego ciáłá twego/ ábo byſtrich myſli twych *RejPos* 70v, 127v; á ktemu nie tak byſtrych rozumow byli [*Łacinicy*]/ ták też nierowno mniey v nich Heretykow powſtawáło, *BudNT* c4 *przedm*; *NiemObr* 96, 142, 144; *WujNT* 11 *przedm*.

»słowo, mowa bystra (-e)« [*szyk 3* : *2*] (*3* : *2*): *Mącz* 459d; Abych ſye był záwżdy chronił: Nietylko vczynku złégo/ Ale y ſłową byſtrégo. *KochPs* 56; *Phil* G3; *SkarKazSej* 692a [*2 r*.].

Szeregi: »bystry i głupi« (*2*): y ſtąd ony ſłową byſtre y głupie *SkarKazSej* 692a, 692a.

»bystry i niebaczny« (*1*): Tákowe byſtre y niebáczne Xiędza Powodowſkie[go] przećiwko nam wynieśienie/ máłoby nas obeſzło *NiemObr* 4.

»płochy a bystry« (*1*): niemáſz tu płochey á byſtrey zapálczywości *GórnDworz* K4.

»bystry a szalony« (*2*): *GórnDworz* F8v; Bo tho znaydzie y miedzy młodemi ludźmi/ iż będzie ieden byſtrzeyſzy a ſzaleńſzy niż drugi. *RejZwierc* 164.

W przen (*4*) : Bo kiedy s przyrodzenia krew będzye gorąca/ Tedy też będzye byſtrſza y bárzyey burząca. *RejWiz* 117; Bo gdy twym byſtrem piorem Bogá wypiſuieſz/ Tedy w iednym Bogu trzech ſproſnie pokázuieſz *GrzegRóżn* N; Dobrze też Báchmáciego/ iedną porą z gołá/ Zbieżeć krys/ bo byſtremu/ rad żyd potrze cżołá. *RejZwierz* 85v; że o śmierći tuż ſtoiacey [*!*] pomyślenie ſercá by nabyſtrzeyſze [*feroces*] od złych vcżynkow odwodźi *ModrzBaz* 79v.

a. *O zwierzęciu*, *w szczególności o koniu*: *nieokiełznany*, *nieposkromiony*, *nieujarzmiony*; *narowisty*; *rozhukany*, *dziki*, *złośliwy*; *groźny*, *zły*; *ferox*, *indomabilis*, *indomitus*, *intractatus Cn* (*7*) : Iádem byſtrému rowni [*ludzie złośliwi*] pádálcowi. *KochPs* 204; *KochFr* 106; á iáko lwá y niedźwiedźiá y byſtrey ſzkápy káżdy ſię boi *SkarKaz* 638a; *CzahTr* C3v.

Iron (*1*):

Wyrażenie: »bystry ochromak« (*1*): To cżáſem poſkákuiąc/ cżáſem inochodą/ Jáko byſtry ochromak/ gdy go ieſzcże bodą. *RejFig* Bbv.

W przen (*2*) : Abowiem iáko co rzec owey byſtrey ſzkápie [*człowiekowi*]/ Gdy iey nikt nie hámuie wſzytko co chce ſzłápie. *RejZwierc* 269v; Táki więc byſtrym lew zyęty iádem/ Cieka po puſzczy źwiérzęcym ſzládem *KochPs* 22.

4. *O człowieku*: *żywotny*, *pełny sił witalnych*; *zdolny do życia płciowego* (*1*) : Abráám poiął drugą żonę [...] nie dáiąc ſie ſtárzec w tym vznáwáć áby ná ſtárość ſwoię miał być byſtry/ á młodą żonę mieć/ ále Agár ſwoię miłoſnicę pirwſzą poiął/ s ktorą miał wiele ſynow *BielKron* 13v.

Synonimy: **1**. *barzy*, *chutki*, *chybki*, *chyży*, *ciekawy*, *ostry*, *prędki*, *skory*, *subtylny*, *żartki*; **a**. *bieżący*, *ciekący*, *płynący*, *wartki*; **b**. *rączy*; **2**. *baczny*, *chytry*, *prędki*; **3**. *bujny*, *głupi*, *niebaczny*, *płochy*, *szalony*; **4**. *bujny*.

Cf **BYSTRONOGI**, **BYSTROOKI**, **BYSTROSZEROKI**, **BYSTROWODY**

LZ